

УДК 811.161.2'373.22(477.87)

МОТИВАЦІЯ ЯК ОСНОВНИЙ КРИТЕРІЙ КЛАСИФІКАЦІЇ УРБАНОНІМІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКИХ УРБАНОНІМІВ)

Негер О. Б.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті на прикладі українських урбанонімів Закарпаття окреслено мотиваційні принципи номінації як основний критерій класифікації урбанонімів. Відповідно до запропонованої класифікації усі аналізовані урбанонімні одиниці поділено на чотири основні групи, відтворено культурологічний контекст та з'ясовано механізми з'яви цих одиниць.

Ключові слова: урбанонім, мотивація, класифікація, меморіальні назви, назви-характеристики, асоціативні урбаноніми, назви-вшанування.

Негер О. Б. Мотивация как главный критерий классификации урбанонимии (на материале закарпатоукраинских урбанонимов). В статье на примере украинских урбанонимов Закарпатья очерчены мотивационные принципы номинации в качестве основного критерия классификации урбанонимии. Согласно предложенной классификации все анализируемые урбанонимные единицы разделены на четыре основные группы, отражен культурологический контекст и выяснены механизмы появления этих единиц.

Ключевые слова: урбаноним, мотивация, классификация, мемориальные названия, названия-характеристики, ассоциативные урбанонимы, названия-почитания.

Neher O. B. Motivation as the basic criteria of classification of urbanonymy (on the material of ukrainian urbanonyms of Zakarpattia). An analysis of any units implies the presence of a classification that would allow to distinguish their most characteristic features. There is still no single principle for the division of geographical names of urban space in linguistics. The purpose of the article is to prove the optimality of the using of motivational principles for the classification of urbanonyms. The original position of nominative act – what exactly determines the emergence of a certain unit, which goal was nominated is important to us. The elucidation of motivation makes the researcher identify the units based on the concepts belonging to one semantic group, to different groups based on the nomination's motive since the ratio of the semantic groups of urbanonyms of a certain system and groups formed in the result of the division of toponyms by the motive of naming is often quite different and almost the number of the first and the other does not coincide. In the analysis it is necessary to take into account the temporal factor; namely, the time of occurrence of onym and, proceeding from the time factor, to pay attention to the territorial, cultural, psychological, social and other aspects. Accordingly, we divided the urbanonyms into the following groups: 1) memorial names, the purpose of which is the immortality of certain persons or groups of persons in public memory; 2) names-characteristics (properties, qualities of a city object, its connection with others about various objects, etc.) 3) names-commemoration (geographic objects, nations, professions); 4) associative names.

Key words: urbanonym, motivation, classification, memorial names, names-characteristics, associative urbanonyms, names-commemoration.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Аналіз будь-яких одиниць передбачає наявність класифікації, яка б давала змогу виокремити їхні найхарактерніші ознаки. У мовознавстві досі не існує єдиного принципу поділу географічних назв міського простору. Тому надзвичайно важливим є з'ясувати, чим саме потрібно керуватись, класифікуючи урбаноніми. Це удокладнить не тільки розуміння будови урбанонімної системи, а й допоможе відтворити картину розвитку міського та сільського населення, історичну дійсність і умови, які впливали на життя та на урбаністичний розвиток населеного пункту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найпоширенішою є класифікація за джерелами або принципами номінації [10; 11; 14]. Хоча варто відзначити, що, незважаючи на поставлену мету, часто запропонована авторами класифікація назв більше нагадує поділ найменувань за семантикою основ,

ніж за принципами номінації. Однак розуміння співвіднесеності урбаноніма з певним апелятивом чи іншою власною назвою не завжди допомагає зрозуміти причину номінації. Мотиваційний принцип поділу найменувань топонімічних об'єктів у межах населеного пункту був засадничим у деяких попередніх наших працях [2; 3; 8].

Формулювання мети і завдань статті. Метою розвідки є довести оптимальність використання мотиваційних принципів для класифікації урбанонімних одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз мотивів номінації антропогенних географічних об'єктів населених пунктів сприяє з'ясуванню основних механізмів найменування, а це, своєю чергою, дає певну картину сучасного культурного розвитку міського та сільського населення, адже показує основні його цінності, те, що на конкретному етапі видається авторам урбанонімів важливим і гід-

ним увіковічення. Дослідження мотивації урбанонімії вказує на давню урбаністичну структуру міста, на соціальний, суспільний розвиток його мешканців та на історичну дійсність і умови, які впливали на життя та на урбаністичний розвиток міста [14, 60]. І хоча найменування та перейменування у сфері офіційної урбанонімії є справою спеціальної комісії при міській раді, передусім йдеться про справу окремих особистостей, які пропонують нові назви. Саме тут відображено їхній світогляд, локальний патріотизм, суспільну культуру [13, 115].

Загалом у лінгвістиці мотивацію розуміють як вибір мовного матеріалу для позначення ознаки предмета з уже наявного в мові складу морфем, відчуття носіями мови формально-семантичного асоціативного зв'язку певного слова з іншими членами словника, вибір ознаки предмета, яка стає представником предмета в цілому [9, 155].

Аналізуючи мотиваційну базу тієї чи іншої групи власних назв, дослідники часто сплутують семантику основи та мотив номінації. Більшість вдається до виокремлення семантичних груп. Так, наприклад, М. Майтан зазначає: «На основі мотивації можна класифікувати урбаноніми відповідно до найзагальніших семантичних категорій (що, де, який, чий)» [14, 58]. При цьому мовознавець зосереджується на синхронному аналізі, забуваючи про важливість і необхідність з'ясування історії появи назви для правильного її розуміння. Крім того, часто назви отримують набагато більшу семантичну виразність, ніж вони мають на момент свого виникнення [7, 107], але саме вихідна семантика допомагає визначити мотив номінації. Ю. Карпенко вважає, що основою всіх назв є історизм. «Тільки історія спонукає в одному випадку звертатися до природних ознак, а в іншому – до особових назв... Найневинніші назви типу *Долина троянд* або *Лебедине озеро* зумовлені не властивостями природи, а рівнем соціально-економічного розвитку. Тому помилковими і шкідливими є численні спроби сортувати назви «від рослин», «від історії», як сортування людей за кольором волосся не розкриває головного, а, навпаки, затуляє його» [5, 82].

«Мотивація будь-якої назви – це комплекс причинно-наслідкових зв'язків, які по-різному виражаються у назвах і різною мірою доступні для спостереження і вивчення» [1, 13]. Прозорість семантичної структури урбанонімів, з одного боку, пояснюється частими перейменуваннями топооб'єктів населених пунктів, назви яких не встигають застаріти і їх початкове значення залишається на поверхні (у випадку офіційних урбанонімів), та об'єктивною мотивованістю, з іншого (у випадку неофіційних найменувань). Водночас причина, яка спонукала до вибору саме цієї, а не іншої лексеми, може бути далеко не прозорою. Важливою для нас видається вихідна позиція номінативного акту (пор. [9, 86]), тобто що саме детермінувало появу певної одиниці, яку мету ставили номінатори. З'ясування мотивації, а не семантики основ міського називання змушує дослідника віднести одиниці, оперті на поняття, що належать до однієї семантичної групи, до різних груп за мотивом номінації, оскільки співвідношення

семантичних груп урбанонімів певної системи та груп, утворених у результаті поділу топонімів за мотивом називання, часто буває досить різним і майже ніколи кількість перших та других не збігається. Під час аналізу необхідно враховувати темпоральний фактор, а саме час появи оніма, і, відштовхуючись від часового чинника, звертати увагу на територіальний, культурний, психологічний, соціальний та інші аспекти. Знаючи період утворення тієї чи іншої назви і враховуючи особливості цього періоду в історії краю, можна припускати причину і мету вибору саме цього, а не іншого слова. Адже «мотивація – феномен не тільки мовної системи, але й людської свідомості» [9, 157].

Виокремлюючи мотиваційні групи, ми відштовхувались від виділення певних концептів, які формували центри мотиваційної бази, творили певну ієрархію релевантних мотиваційних ознак. Концепти розуміємо як узагальновально-об'єднувальні поняття, які виявляються центровими при творенні найменувань і «зводять різноманіття явищ ... до чогось єдиного, підводячи їх під одну рубрику» [6]. З огляду на вторинність урбанонімів (що проявляється у використанні готових одиниць для творення аналізованих онімів) визначення їхньої мотивації базується на врахуванні семантики твірних основ у контексті зазначених вище факторів, її переосмисленні в готових урбанонімих утвореннях, виконуваних останніми функціях та з'ясуванні інтенції як «замислу внутрішньої програми кодового переходу до мотиваційної бази» [9, 99]. Саме тому вважаємо за доцільне апелювати до концептів, що, крім узвичаєної семантики слова, містять етнокультурний компонент, відображають «дух народу» [4, 165]. Відповідно до цього ми поділили урбаноніми на такі групи: 1) меморіальні назви, метою яких є увіковічення певних осіб або груп осіб у суспільній пам'яті (напр., вул. *Жемайте Ю.*, вул. *Руставелі Шота*, вул. *Годинки А.*, вул. *Климуша Д.* (м. Ужгород); вул. *Заклінського К.*, вул. *Легоцького Т.*, вул. *Арань Я.*, вул. *Верешмарті М.*, вул. *Гоголя М.*, вул. *Достоевського Ф.* (м. Берегове); вул. *Єсеніна С.*, вул. *Береша А.*, вул. *Довговича В.*, вул. *Кукольника В.* (м. Мукачеве); вул. *Чехова А.*, вул. *Маяковського В.*, вул. *Гаджеги В.*, вул. *Грицака М.*, вул. *Долина М.* (м. Хуст); вул. *Духновича О.*, вул. *Лучкая М.*, вул. *Меденція М.* (м. Виноградів); вул. *Митрака О.*, вул. *Жатковича Ю.* (Свалява); вул. *Яцка П.*, вул. *Духновича О.* (м. Перечин); вул. *Волошина А.* (м. Іршава); вул. *Венеліна Ю.*, вул. *Добрянського А.* (смт Міжгір'я); 2) назви-характеристики (властивостей, якостей міського об'єкта, його зв'язку з іншими об'єктами різного характеру тощо) (напр., вул. *Бічна* (м. Ужгород, м. Хуст, с. Золотарево), вул. *Далека*, вул. *Висока*, вул. *Корзо* (м. Ужгород), вул. *Західна* (м. Чоп), вул. *Крайня* (м. Тячів, м. Хуст, с. Олександрівка, с. Липча, с. Іза), вул. *Об'їзна*, вул. *Окружна* (м. Мукачеве), вул. *Південна* (с. Забрідь), вул. *Північна* (с. Золотарево), вул. *Руська* (м. Ужгород, м. Мукачеве, м. Виноградів, м. Шаян); 3) назви-вшанування (географічних об'єктів, націй, професій) (напр., вул. *Дагестанська*, вул. *Донська* (м. Ужгород), вул. *Волзька*, вул. *Амур-*

ська, вул. Кубанська, вул. Омська, вул. Ростовська, вул. Уральська (м. Мукачеве) вул. Космонавтів (м. Виноградів, м. Іршава, м. Хуст, с. Велятино, с. Ракошино, смт Міжгір'я, с. Яблунівка, смт Тересва, смт Буштино), вул. Учительська (м. Ужгород, м. Хуст, м. Виноградів, с. Драгово, с. Рокосово, с. Іза, с. Кошелево), пров. Мисливський, пров. Мебльовиків (м. Ужгород), (вул. Робітничка (м. Тячів, м. Свалява, м. Іршава), вул. Робоча (м. Ужгород, м. Берегове, м. Мукачеве, м. Виноградів), вул. Трудова (м. Ужгород, м. Мукачеве); 4) асоціативні назви (напр., вул. Світла (м. Мукачеве), вул. Золота, вул. Золотиста, вул. Райдужна, вул. Рожева, вул. Срібляста (м. Ужгород) вул. Весела (м. Берегове), вул. Злагоди (м. Виноградів), вул. Квітнева (м. Свалява), вул. Весільна (с. Іза).

Уважаємо за доцільне виділення меморіальних назв та назв-вшанувань як різних груп. Більшість дослідників надають цим термінам синонімічне значення і відносять різнотипні, на нашу думку, найменування, до однієї групи. Проте меморіальні, вони ж гонорифікаційні, або глорифікаційні, чи то пам'яткові, назви об'єднують урбаноніми, утворені від прізвищ осіб, пам'ятних дат, подій, явищ, яким не просто віддається знак пошани (як у назвах-вшануваннях), а метою яких є залишити у пам'яті нащадків ту чи іншу особистість, утворення тощо. Йдеться про когось або про щось, що мало місце, вже зникло і, зважаючи на своє значення в історії тієї чи іншої групи суспільства, потребує увіковічення. На протигагу цьому назви-вшанування покликані віддати шану професіям, які відбивають суспільну орієнтацію в момент номінації, різним географічним об'єктам, націям і загалом створюють дуже чітку картину пріоритетів та уподобань суспільства. Різниця між цими групами полягає в тому, що меморіальні назви об'єднують урбаноніми, утворені на честь вже зниклих реалій, назви-вшанування ж виникають від реальних на момент номінації явищ.

До інших двох груп належать назви, у яких функція зорієнтувати, допомогти мешканцю певної місцевості знайти необхідний об'єкт виступає на першому плані, не перекриваючись функцією політичною – уславлення особи чи події, або ж подібні назви виконують передусім естетичну функцію, слугуючи водночас нейтральними стосовно наявного режиму. Подібні назви не вимагають суб'єктивної оцінки сучасниками щодо відповідності чи невідповідності політичному режиму, певному етапу культурного розвитку і не викликають обов'язкової потреби зміни їх у процесі історичного розвитку, що робить їх довгожителами порівняно з назвами іншої групи.

Цікавим для нас видається дослідження Д. Копертовської, яка, аналізуючи семантичні і структурні типи назв вулиць і площ кількох польських міст, опирається насамперед на мотиваційну базу онімів: вона виділяє дві великі групи – топографічні назви і культурні, а в їхніх межах – мотивовані та немотивовані урбаноніми, які, своєю чергою, поділяються на дрібніші групи [12]. Проте, на нашу думку, поява будь-якої назви зумовлена певним мотивом. Нульовий мотив означає відсутність найменування. Оче-

видно, йдеться не про відсутність чи присутність мотиву, а про його реалістичність та об'єктивність. У зв'язку із цим можна говорити про певний рівень реальної мотивованості. Тому, крім основних мотиваційних ознак – меморіальності, вшанування, характеристичності та асоціативності, ми виділяємо й додаткові, на підставі чого виокремлюємо три ступені мотивації.

Перший ступінь – пряма, або об'єктивна мотивація (факт реальної співвіднесеності назви і об'єкта вважається істинним): а) особа, чийм іменем названий об'єкт, народилася, проживала або працювала на цій вулиці чи в цьому місті; подія, на чю честь іменований об'єкт, мала безпосередній стосунок до нього («найбільш вмотивовані назви») (меморіальні урбаноніми); б) характеристична назва прямо відображає ту чи іншу особливість об'єкта (характеристичні та асоціативні урбаноніми) (напр., вул. Бокиша Й. (м. Ужгород, м. Хуст, м. Свалява, смт Міжгір'я), вул. Ерделі А. (м. Ужгород, м. Мукачеве, м. Хуст), вул. Дайки Г., вул. Дендеші І. (м. Ужгород), вул. Джіди Є., вул. Дері Д., вул. Ілейша Б. (м. Берегове), вул. Казинці Ф. (м. Мукачеве). *Другий ступінь* – опосередкована мотивація (факт реальної співвіднесеності назви і об'єкта вважається сумнівним): а) персоналія, чие ім'я вшановують, народилася, проживала і працювала в іншій країні, але зробила значний внесок у певну сферу діяльності міста чи краю, де знаходиться іменований об'єкт; подія, на чю честь відбулася номінація, мала опосередковане відношення до об'єкта (меморіальні урбаноніми); б) назва, у якій вшановують місто-побратим (урбаноніми-вшанування) (напр., вул. Підпригори І. (м. Мукачеве), пл. Кірпи Г., вул. Дармиштадтська (м. Ужгород), вул. Белгородська (м. Виноградів). *Третій ступінь* – відсутність об'єктивної мотивації (факт реальної співвіднесеності назви і об'єкта вважається відсутнім): а) людина, на чю честь названа вулиця, не має жодного стосунку до території, на якій ця вулиця знаходиться («слабо мотивовані назви») (меморіальні урбаноніми); б) виражена назвою ознака не має жодного стосунку до об'єкта (асоціативні урбаноніми); в) вшанування назвою поняття, яке не має стосунку до об'єкта (назви-вшанування) (напр., вул. Ватутіна М. (м. Ужгород, м. Виноградів, м. Хуст, м. Рахів, м. Мукачеве, смт Тересва, смт Кольчино, с. Драгово), вул. Говорова Л. (м. Ужгород), вул. Жукова Г. (м. Виноградів, с. Горінчево, смт Тересва), вул. Покришкіна О. (м. Свалява), вул. Суворова О. (м. Виноградів, м. Берегове, м. Тячів, м. Хуст, м. Мукачеве, м. Свалява, м. Іршава, м. Перечин, с. Лалово, с. Драгово, с. Горінчево, с. Доробратово, с. Золотарево, смт Солотвино, смт Буштино, смт Міжгір'я).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, використання мотиваційного принципу поділу урбанонімів дає змогу чітко структурувати урбанонімний простір, частково відтворити культурологічний контекст, у якому назва з'явилася, з'ясувати механізми номінації в той чи інший період. Подібний принцип класифікації можна застосовувати до всіх географічних найменувань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Зв'язок типу географічного об'єкта з принципом і способом його номінації / Дмитро Бучко // Проблеми слов'янської ономастики : [зб. наук. праць]. – Ужгород, 1999. – С. 12–13.
2. Галай О. Характеристичні назви сучасного офіційного закарпатоукраїнського урбанонімікону / Оксана Галай // Мовознавчий вісник : [зб. наук. праць / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси, 2008. – Вип. 6. – С. 216–222.
3. Галай О. Асоціативні назви офіційного закарпатоукраїнського урбанонімікону / Оксана Галай // Людина. Комп'ютер. Комунікація : [зб. наук. праць / за ред. Ф. Бацевича]. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. – С. 51–53.
4. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : ОАО ИГ Прогресс, 2000. – 400 с.
5. Карпенко Ю. А. О синхронической топонимике / Ю. А. Карпенко // Принципы топонимике / под ред. В. А. Никонова и О. Н. Трубочева. – М. : Наука, 1964. – С. 45–86.
6. Лихолай Г. Л. Епістемологія і когнітологія у співвідношенні їх лінгвістичних вимірів [Електронний ресурс] / Г. Л. Лихолай // Проблемы современного языкознания. – С. 113–116. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp42/knp42_113_116.pdf.
7. Мирер Е. С. Названия улиц и кварталов Нового Орлеана / Е. С. Мирер // Микропонимия. – М. : Изд-во МГУ, 1967. – С. 105–112.
8. Негер О. Б. Мотиваційна база закарпатоукраїнської урбанонімії: асоціативні неофіційні урбаноніми / О. Б. Негер // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : [зб. наук. праць]. – Хмельницький : ХмЦНП, 2013. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 207–214.
9. Селиванова Е. А. Когнитивная ономастиология : [монографія] / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во Украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
10. Тахтаулова М. Ю. Класифікація адресних урбанонімів радянського Харкова за джерелами номінації / М. Ю. Тахтаулова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2016. – Вип. 45. – Т. 1. – С. 237–241.
11. Тригуб Л. Г. Принципы наименования улиц г. Николаева / Л. Г. Тригуб, А. В. Билюк // Питання ономастики південної України. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 134–137.
12. Kopertowska D. Studium porównawcze nazw ulic i placow kielc, radomia i sandomierza / Danuta Kopertowska // Onomastica. Pismo poświęcone nazewnictwu geograficznemu i osobowemu. Rocznik XXVI. – Wrocław-Warszawa, Krakow, Gdansk, Łodz : Wydawnictwo polskiej Akademii Nauk, 1981. – S. 83–101.
13. Krško J. Urbanonyma na sklonku druheho tisicrocia (na vzorke gemerskych miest) / Jaromir Krško // Urbanonyma v kontexte historie a súčasnosti : Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996). – Bratislava ; Banska Bystrica, 1996. – S. 115–127.
14. Majtan M. Vyvin urbanonymie pred obdobim narodneho obrodenia / Milan Majtan // Urbanonyma v kontexte historie a súčasnosti : Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996). – Bratislava ; Banska Bystrica, 1996. – S. 56–62.